

Pokazatelji za praćenje provedbe inkluzivnog obrazovanja

sukladno članku 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom

Pokazatelji za praćenje provedbe inkluzivnog obrazovanja sukladno članku 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom

Izdavač

MyRight - Empowers people with disabilities

Azize Šaćirbegović 80a, Sarajevo

www.myright.ba

Udruženje "DUGA" Društvo ujedinjenih građanskih akcija

Petra Tiješića 10, Sarajevo

www.dugabih.ba

Lektorica

Karolina Vrljić

Grafičko rješenje i DTP

Sokolovic Creative d.o.o.

Tisak

Print line d.o.o.

Naklada

150

Godina izdanja

2020.

---

*Ova je publikacija nastala u partnerstvu s organizacijom
Light for the World uz potporu programa Austrian Development
Cooperation i Kahane fondacije.
Sadržaj publikacije ne odražava nužno mišljenje i stavove spomenutih
donatora, nego je isključiva odgovornost autora.*

Pokazatelji za praćenje provedbe inkluzivnog obrazovanja

sukladno članku 24. Konvencije
o pravima osoba s invaliditetom

Autori

U ime obrazovnih vlasti:

Adela Dupanović,

pomoćnica ministra za opće i normativno pravne poslove –
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanske županije

Amila Herceg-Hodžić,

stručna savjetnica za oblast obrazovanja u Pedagoškom zavodu Zenica –
Ministarstvo za obrazovanje, znanost, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona

Amira Borovac,

stručna savjetnica za predškolsko i osnovno obrazovanje i odgoj –
Ministarstvo za obrazovanje, mlade, znanost, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona Goražde

Ana Ćavar,

nastavnica povijesti i zemljopisa, viša samostalna referentica za osnovno školstvo –
Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije Zapadnohercegovačke

Ante Bokanović,

predstavnik Ministarstva znanosti, prosvjete, kulture i športa Hercegbosanske županije

Bojana Marić,

viša stručna suradnica za statistiku, analitiku i izvješćivanje Sektora za obrazovanje –
Ministarstvo civilnih poslova BiH

Fikret Vrtačić,

pomoćnik ministra za obrazovanje i znanost –
Ministarstvo obrazovanja i znanosti Tuzlanskog kantona

Lejla Divović,

dipl. psihologinja, stručna savjetnica za europske integracije Sektora za obrazovanje –
Ministarstvo civilnih poslova BiH

mr. sc. Nefiza Dautović,

stručna savjetnica za predškolsko i inkluzivno obrazovanje -
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanske županije

Sanel Bašić,

predstavnik Odjela za obrazovanje Vlade Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

Vanja Čolić,

viša stručna suradnica za inkluziju učenika sa posebnim obrazovnim potrebama –
Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske

Zineta Bogunić,

ministrica za obrazovanje, znanost i mlade –
Kanton Sarajevo

Zorica Raguž-Osmanagić,

prosvjetna inspektorica – Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i športa
Županije Posavske

dr. sc. Marija Nalatelić,

šefica Odjela za razvoj Zajedničke jezgre NPP-a u predškolskom, osnovnom i srednjem
obrazovanju – Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH

dr. sc. Nada Grahovac,

zamjenica ombudsmana, Institucija ombudsmana za djecu RS-a

Set indikatora bio je također poslan na razmatranje i ostalim relevantnim tijelima i organizacijama:

Federalno Ministarstvo obrazovanja i znanosti

Vijeće za osobe s invaliditetom BiH

Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH

Zavod za odgoj i obrazovanje djece s invaliditetom u Tuzli

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, mladih, kulture i športa – Kanton Središnja Bosna

Koalicija organizacija osoba s invaliditetom Grada Bijeljine KOLOSI

Koalicija organizacija osoba s invaliditetom regije Doboj

*Koalicija organizacija osoba s invaliditetom Hercegovačko-neretvanske županije
“Zajedno smo jači”*

Koordinacijski odbor Udruge osoba s invaliditetom Kantona Sarajevo

Koalicija organizacija osoba s invaliditetom Tuzlanskog kantona

*Odbori za inkluzivno obrazovanje kao zagovaračka tijela formirana u svakoj od
spomenutih koalicija organizacija osoba s invaliditetom.*

U ime organizatora i partnera:

Anka Izetbegović,
izvršna ravnateljica, Udruženje DUGA

Binasa Goralija,
regionalna koordinatorica za Europu, MyRight – Empowers people with disabilities

Marina Nežirović,
koordinatorica projekata, Udruženje DUGA

Nataša Maros,
koordinatorica projekta, MyRight – Empowers people with disabilities.

Sadržaj

- 9 **Predgovor**

- 11 **Uvod**
- 11 Dijete kao nositelj prava
- 11 Pravo djeteta s invaliditetom na obrazovanje
- 12 Inkluzivno obrazovanje

- 15 **Pokazatelji za praćenje inkluzivnog obrazovanja**
- 15 Elementi kvalitetnoga inkluzivnog obrazovanja

- 19 **Pojmovnik**

- 25 **Upotrijebljeni dokumenti i materijali**

- 27 **POKAZATELJI ZA PRAĆENJE PROVEDBE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U PODRUČJU ZAKONODAVSTVA**

- 35 **POKAZATELJI ZA PRAĆENJE PROVEDBE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U PODRUČJU SUDJELOVANJA**

- 41 **POKAZATELJI ZA PRAĆENJE PROVEDBE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U PODRUČJU FINANCIRANJA**

Predgovor

Materijal koji je pred vama rezultat je projekta *Kvalitetno inkluzivno obrazovanje sada!*. Udruženje *DUGA* i organizacija *MyRight – Empowers people with disabilities* tijekom ovoga projekta poduprle su i omogućile obrazovnim vlastima da sudjelovanjem u radnoj skupini, koju čine imenovani predstavnici svih razina ministarstava obrazovanja iz obaju entiteta, Federacije BiH i Republike Srpske, Sektora za obrazovanje Ministarstva civilnih poslova BiH, Institucije ombudsmana za djecu Republike Srpske, kao i predstavnice Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH, zajedno kreiraju set pokazatelja kojima će se pratiti kvaliteta i provedba inkluzivnog obrazovanja. Kroz izradbu pokazatelja za praćenje provedbe kvalitetnoga inkluzivnog obrazovanja radna se skupina posvetila izazovima uspostave funkcionalnog sustava inkluzivnog obrazovanja koji podrazumijeva potpuno i aktivno uključivanje djece s invaliditetom u redovito obrazovanje vodeći računa o zadovoljavanju standarda postavljenih u Općem komentaru na članak 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

Stvaranje uvjeta za kvalitetno inkluzivno obrazovanje omogućava poštivanje šireg koncepta inkluzije i stvaranje inkluzivnog društva u kojemu su svi građani jednako vrijedni i imaju mogućnost u njemu sudjelovati bez obzira na njihove različitosti. Kvalitetno inkluzivno obrazovanje predstavlja temelj koji jamči bolju i sigurniju budućnost svake osobe, uključujući osobe s invaliditetom, i u ekonomskom i u socijalnom smislu kroz stvaranje mogućnosti za zaposlenje i aktivno sudjelovanje u društvu, kao i u smislu zaštite od nasilja i iskorištavanja.

Bosna i Hercegovina dužna je ispuniti obveze preuzete ratificiranjem Konvencije o pravima djeteta i Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, kao i potpisivanjem Agende 2030 o ciljevima održiva razvoja, pa je stoga potrebno ubrzati rad na kvalitetnom i pravednom inkluzivnom obrazovanju djece s invaliditetom. Važno je poduzeti konkretne aktivnosti koje pokazuju da se krećemo prema jasnom cilju ostvarenja ljudskih prava osoba s invaliditetom, a kreiranje pokazatelja, njihovo praćenje, izvješćivanje o postignutim rezultatima i planovi za unaprjeđenje predstavljaju važan korak na tome putu.

Binasa Goralija
MyRight – Empowers people with disabilities

Anka Izetbegović
Udruženje *DUGA*

Uvod

Dijete kao nositelj prava

Među brojnim dokumentima o ljudskim pravima UN-ova Konvencija o pravima djeteta¹ zauzima posebno mjesto. Njezina se **važnost ogleda u činjenici da se prvi put uvodi dijete kao subjekt i nositelj prava**. Ono što je čini posebnom jest i činjenica da prepoznaje sve kategorije ljudskih prava – građanska, politička, ekonomska, socijalna, kulturna, a države članice obvezuje na poštivanje njezinih odredbi u odnosu na svu djecu², uključujući djecu s invaliditetom, u svim fazama njihova razvoja i na svim mjestima na kojima se djeca nađu na putu svoga odrastanja.

UN-ova Konvencija o pravima osoba s invaliditetom³ ne uspostavlja nova prava, nego razrađuje što postojeća ljudska prava znače za osobe s invaliditetom i objašnjava obveze države za zaštitu, poštivanje i promidžbu tih prava. **Država koja je ratificirala Konvenciju, osim uklanjanja prepreka koje dovode u pitanje ostvarivanje prava osoba/djece s invaliditetom, ima obvezu osigurati potporu kojom se izjednačavaju njihove mogućnosti za ravnopravno sudjelovanje u društvu**. Za pristup djeci s invaliditetom koji se temelji na ljudskim pravima, iznimno je važno omogućiti stalnu komunikaciju i koordinaciju različitih subjekata koji su mjerodavni za osiguravanje svih oblika poštivanja i zaštite ljudskih prava, osiguravajući tako pod istim uvjetima maksimalnu korist za svako dijete.

Na taj način te dvije konvencije, koje se međusobno upotpunjuju, čine potreban okvir kojim se osigurava ostvarivanje svih prava za svu djecu, a posebice **jednak pristup u ostvarivanju prava na inkluzivno obrazovanje djece s invaliditetom**.

Obje konvencije istodobno, priznajući prava djeteta, obvezuju države članice na njihovo poštivanje, osiguravanje potrebne zaštite u njihovu ostvarivanju i poduzimanje svih potrebnih mjera – zakonodavnih, administrativnih, obrazovnih i socijalnih, s ciljem ispunjavanja obveza utvrđenih prihvaćanjem i ratificiranjem obje konvencije.

Pravo djeteta s invaliditetom na obrazovanje

Inkluzivno obrazovanje nije oduvijek bilo osnovni cilj obrazovanja na međunarodnoj razini. Pravo na obrazovanje se naglašava otkad je napisan prvi instrument koji se bavi ljudskim pravima, u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, u članku 26., a kasnije se obrazlaže i u Međunarodnom sporazumu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR,

---

¹ BiH je pristupila Konvenciji o pravima djeteta 1993. godine, a 2002. i 2003. je ratificirala dva fakultativna protokola te konvencije: o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, kao i o sudjelovanju djece u oružanim sukobima. BiH je 2018. ratificirala i treći fakultativni protokol koji se odnosi na postupak po predstavkama.

² Dijete je, prema članku 1. Konvencije, svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života.

³ BiH je ratificirala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativni protokol 2010. godine..

1966.). Taj sporazum ističe da svatko ima pravo na obrazovanje usmjereno k potpunom razvoju osobnosti, osjećaju dostojanstva te poštivanju ljudskih prava i osnovnih sloboda. Pravo na obrazovanje bi trebalo svim ljudima omogućiti učinkovito sudjelovanje u slobodnom društvu, promicati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo te pomoći u održavanju mira. Obrazovanje se također odnosi i na mnoga druga ljudska prava, jer **uživanje i ostvarenje drugih prava ovisi o obrazovanju**. Zbog toga odnosa **pravo na obrazovanje prikazuje neodvojivost i međuovisnost svih ljudskih prava**. Kao pravo osnaživanja, obrazovanje je osnovno sredstvo s pomoću kojeg ekonomski i socijalno marginalizirane odrasle osobe i djeca mogu ostvariti da u potpunosti sudjeluju u svojim zajednicama. Obrazovanje stvara prilike i omogućava ljudima uživati prava koja su im dana rođenjem. Odbor za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESCR) dalje objašnjava pravo na obrazovanje u Općem komentaru br. 5. o osobama s invaliditetom i br. 13. o obrazovanju, gdje definira da **obrazovanje na svim razinama treba biti dostupno, pristupačno, prihvatljivo i prilagodljivo**. *Dostupnost* se odnosi na stvaranje i održavanje funkcionalnih obrazovnih sadržaja, što uključuje sve materijale i resurse koji su potrebni za obrazovanje. Ovo podrazumijeva **nediskriminirajuće obrazovanje koje je fizički i ekonomski pristupačno svima**. *Prihvatljivost* se odnosi na oblik, sadržaj, kurikulum i bit obrazovanja. Svi ti segmenti trebaju biti prihvatljivi kako bi svi učenici dobili **kvalitetno obrazovanje**. Na kraju obrazovanje treba održavati prilagodljivost kako bi se usuglašavalo s promjenama i **različitim potrebama** učenika. Obrazovanje nije koncept u kojem “jedna veličina odgovara svima”, ono se mora prilagoditi potrebama učenika, a ne obrnuto.

Konvencija o pravima djeteta štiti prava sve djece i uključuje članak koji se posebno odnosi na djecu s invaliditetom. Međutim, Konvencija o pravima osoba s invaliditetom omogućava još detaljniju zaštitu njihovih prava i daje temelj za definiciju inkluzivnog obrazovanja uz obrazloženje svih njegovih ključnih stajališta. Obje konvencije zastupaju načela jednakosti i nediskriminacije djece s invaliditetom u obrazovanju koja su temelj za aktivno sudjelovanje djece u društvu.

Države potpisnice tih konvencija, što je i naša zemlja, dužne su omogućiti pravo na obrazovanje bez diskriminacije jer je to ključno za provedbu ostalih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Ta dužnost nalaže da države poduzmu pozitivne mjere kako bi svim svojim građanima, uključujući i osobe s invaliditetom, omogućile uživanje prava na obrazovanje. Zapravo, **koncept progresivne realizacije se temelji na pretpostavci da nije moguće odmah i odjednom realizirati sva prava, ali da je potrebno kontinuirano raditi i napredovati u smjeru njihova ostvarenja**.

Inkluzivno obrazovanje

Inkluzivno obrazovanje je tekovina dugogodišnjeg iskustva i transformacije obrazovanja djece i mladih s invaliditetom. Kako se civilizacija razvija i napreduje, tako se razvijaju demokracija, vladavina zakona i ljudskih prava. Specijalno obrazovanje je bilo prvi korak u izgradnji društva koje karitativnim pristupom daje priliku osobama s invaliditetom koje su do tada bile potpuno lišene bilo kakve mogućnosti da se obrazuju, da budu smještene u specijalne institucije. Evolucijom odnosa društva prema ljudskim pravima, pa tako i pravima osoba s invaliditetom kao svojim ravnopravnim članovima, dolazi do preobrazbe pristupa u obrazovanju djece s invaliditetom. Od faze *isključenja* - kada se djeci

uskraćuje pravo na obrazovanje; preko *segregacije* - kada su djeca potpuno odvojena od vršnjaka u specijalnim školama, odnosno u istoj školi, ali u specijalnim odjelima⁴; *integracije* - kada su djeca nazočna u učionici i prilagođavaju se okruženju, a sve drugo što se tiče obrazovnog procesa dobivaju zahvaljujući upornosti i sredstvima svojih roditelja ili projekata nevladinih organizacija, a sustav ne nudi potrebnu potporu; dolazimo do *inkluzivnog obrazovanja* - ona podrazumijeva uključivanje djece i mladih s invaliditetom u redovite škole i najbliže mjestu stanovanja, gdje svi učenici dobivaju **kvalitetno obrazovanje prilagođeno njihovim individualnim sposobnostima**. Ono što inkluzivno obrazovanje čini najboljom opcijom obrazovanja za sve, jest razvoj akademskih i socijalnih vještina kod svih učenika.

„Opći komentar na članak 24. odnosi na sve osobe (uključujući i one) s invaliditetom, odnosno one koje imaju tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima. Pomak u razmišljanju je u drugom dijelu rečenice: **komentar se ne odnosi samo na školu za sve nego i na potpuno sudjelovanje svih u obrazovnom sustavu. Iako je fokus na učenicima s invaliditetom, važno je zapamtiti da se komentar odnosi na sve osobe, što je mnogo šire nego samo na one s invaliditetom.**“⁵

Kako bi obrazovni sustav bio inkluzivan i kako bi se omogućilo kvalitetno obrazovanje svih učenika u nediskriminirajućem okruženju koje jamči jednakost i pravednost, od predškolskog do visokog obrazovanja, uključujući i obrazovanje odraslih u svim oblicima, moraju se mijenjati i prilagođavati uvjerenja, posvećenost i resursi.

Svi obvezujući zakonski i podzakonski spisi, kao što su strategije, akcijski planovi, pravilnici i standardi, trebaju biti usuglašeni s temeljnim opredjeljenjem o provedbi inkluzivnog obrazovanja.

Kvalitetno inkluzivno obrazovanje, iako mali, ipak je najvažniji dio puno šireg koncepta inkluzije i inkluzivnog društva u kojem su svi građani jednako vrijedni i imaju mogućnost u njemu sudjelovati bez obzira na svoje karakteristike.

Prema Izjavi iz Salamance (UNESCO, 1994.): “Redovite škole inkluzivnog karaktera najuspješniji su način borbe protiv diskriminirajućih stavova, stvaranja dobrodošlice u okruženju, izgradnje inkluzivnog društva i postizanja obrazovanja za sve; štoviše, u njima se može školovati većina djece te se unaprijediti učinkovitost i financijska opravdanost kompletnog obrazovnog sustava.”

---

⁴ Izrazi “specijalni odjeli” i “specijalne škole” se upotrebljavaju za sve različite nazive institucija na različitim razinama odgoja i naobrazbe i u različitim područjima BiH, a koje segregiraju djecu s invaliditetom prema članku 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom

⁵ Paula Hunt, *Stvaranje inkluzivnijeg obrazovnog sustava*.

Pokazatelji za praćenje inkluzivnog obrazovanja

Još uvijek je velika razlika u prilikama za obrazovanje koje su na raspolaganju djeci s invaliditetom i koje su dostupne njihovim vršnjacima. Članak 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom bitno proširuje područje prava na obrazovanje djece s invaliditetom, od izričitog zahtijevanja da države osiguraju pravo na obrazovanje do **inkluzivnog obrazovanja**. Uvrštavanje „inkluzivnog obrazovanja“ u članak 24. znači revolucionarni pomak ka ostvarenju pristupačnosti i jednakosti u obrazovanju za djecu s invaliditetom.

Svrha ovoga dokumenta jest ponuditi smislen i potreban set pokazatelja koji će se upotrebljavati na svim razinama sustava na kojima se donose odluke o obrazovanju. **Set pokazatelja će ukazati na to da ministarstva obrazovanja, koja imaju odgovornost za provedbu prava osoba s invaliditetom na inkluzivno obrazovanje, stvaraju, prate i unaprjeđuju uvjete nužne za provedbu inkluzivnog obrazovanja djece s invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Pokazatelji će mjeriti napredak u provedbi inkluzivnog obrazovanja u našoj zemlji i bit će ključni alat za obrazovne vlasti kako bi primjereno odgovorile i poduzele akcije poboljšanja utvrđenih nedostataka ili nejasnoća.**

Pokazatelji će biti mjerodavni i na široj, međunarodnoj razini s fokusom na stanje u zakonodavstvu, sudjelovanju djece u procesu inkluzivnog obrazovanja i alokaciji financijskih sredstava te će omogućiti **praćenje progresivne realizacije provedbe prava na inkluzivno obrazovanje**.

Radi jasnoće i preglednosti teksta najviše će se upotrebljavati izraz **dijete/djeca s invaliditetom**, koji će obuhvaćati i/ili mlade i/ili odrasle osobe s invaliditetom, u ovisnosti o kojoj se razini obrazovanja govori u dokumentu. Izrazi koji su radi preglednosti dati u jednom gramatičkom rodu u ovom dokumentu se bez diskriminacije odnose i na muškarce i na žene.

Elementi kvalitetnoga inkluzivnog obrazovanja

Obrazovne vlasti imaju zadaću napraviti transparentan i jasan okvir za provedbu inkluzivnog obrazovanja sukladno Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom. To uključuje usvajanje nedostajućih te izmjene i dopune postojećih zakona, kao i alokaciju financijskih, ljudskih, tehničkih i drugih resursa za inkluzivno obrazovanje. Nastavno osoblje ima odgovornost za provedbu usvojenog okvira.

Kao što je već spomenuto, članak 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom postavlja standarde i time olakšava i usmjerava provedbu inkluzivnog obrazovanja. Također zahtijeva osiguravanje inkluzivnoga odgojno-obrazovnog sustava na svim razinama i tijekom cjeloživotnog učenja.

Postoji mnoštvo preduvjeta koji moraju biti ispunjeni kako bi provedba inkluzivnog obrazovanja bila uspješna, a ovdje navodimo prioritete:

- ▶ **osiguravanje financijskih sredstava u proračunima ministarstava obrazovanja** za provedbu inkluzivnog obrazovanja kako bi se raspoloživa sredstva rasporedila na najbolji mogući način; iskustva pokazuju da se obično ne radi o nedovoljnim sredstvima, nego o pogrešno raspoređenim sredstvima
- ▶ **podizanje svijesti** zaposlenika u obrazovnom sektoru, ali i javnosti općenito, o ljudskim pravima kako bi se na svim razinama obrazovnog sustava uvažavala prava osoba s invaliditetom i gradila pozitivna slika djece s invaliditetom kao nositelja prava na obrazovanje; rušenjem stereotipa i predrasuda i eliminiranjem stigme omogućava se provedba Konvencije u cjelini, ne samo u odnosu na pravo na obrazovanje
- ▶ **obučeni ljudski resursi** na svim razinama obrazovanja koji su stekli znanje o svrsi i načinu izradbe individualnih/individualiziranih obrazovnih planova i koji zajedno s učenicom/obitelji mogu identificirati razumnu prilagodbu i potrebnu dodatnu potporu; nastavnici trebaju biti obučeni da učinkovito komuniciraju i poučavaju učenike različitih razina tjelesnih i intelektualnih sposobnosti i karakteristika; obrazovanje budućih nastavnika mora biti usmjereno k inkluziji; važno je da ministarstava obrazovanja osiguraju da teme iz inkluzivnog obrazovanja budu sastavni dio kurikula nastavničkih fakulteta, jer je to pokazatelj opredjeljenja za provedbu inkluzivnog obrazovanja; bitno je istodobno uspostaviti i omogućiti profesionalno usavršavanje kroz sustav obvezne izobrazbe postojećega nastavnog osoblja, kako bi bili u tijeku s novim trendovima i znanjima s ciljem djelotvornijeg odvijanja procesa inkluzivnog obrazovanja
- ▶ **kurikul i materijale za poučavanje treba učiniti pristupačnim** i prilagoditi ih individualnim sposobnostima/potrebama svakog učenika; u slučaju da opće mjere pristupačnosti ne ispunjavaju individualne potrebe, učenicima treba osigurati dodatnu potporu ako im je potrebna i oni je zatraže – ta se potpora odnosi na razumnu prilagodbu u okviru općega obrazovnog sustava koja tako svim učenicima pruža jednake mogućnosti; razumna prilagodba ne mora uvijek uključivati izdvajanje financijskih sredstava, nego je pitanje volje, kompromisa i znanja nastavnog osoblja i uprave škole; razumna prilagodba uključuje: asistivnu tehnologiju i potporu u učionicama, pristupačne i prilagođene obrazovne materijale i kurikul, augmentativne i alternativne načine komunikacije, stručnu potporu, ali i smještanje razreda u kojem je učenik s invaliditetom na niže katove, više vremena za odgovaranje, omogućivanje usmene umjesto pismene provjere znanja i obratno itd.
- ▶ obveza države, koja proistječe iz Konvencije, jest **omogućivanje aktivnog uključivanja i konzultiranja djece s invaliditetom** o svim pitanjima koja ih se tiču, osobno ili preko roditelja/staratelja ili organizacija osoba s invaliditetom; prema načelu ljudskih prava, djeca i njihovi zastupnici imaju pravo te im se mora omogućiti način za izricanje vlastitog mišljenja i podnošenja žalbe ako smatraju da se ne poštuje i krši pravo djeteta na kvalitetno inkluzivno obrazovanje.
- ▶ **opća pristupačnost obrazovnog sustava** podrazumijeva sveobuhvatan koncept kao preduvjet za osiguranje punog i ravnopravnog pristupa uživanju svih ljudskih prava;

uključuje uklanjanje prepreka u fizičkoj pristupačnosti iz vanjske okoline, kao i unutarnjih arhitektonskih prepreka, te omogućavanje pristupačnog načina pružanja informacija i komunikacije, prijevoza i drugih usluga; svakako se mora uzeti u obzir i pristupačnost stavova svih članova društva u vezi s pravom na inkluzivno obrazovanje djece s invaliditetom

- ▶ **statistički podatci o broju djece s invaliditetom** u redovitim školama, razvrstanim prema spolu, godinama, obliku invaliditeta i uspjehu, kao i o broju djece koja nisu uključena u sustav redovitog obrazovanja uopće ili pohađaju neki drugi oblik obrazovanja – očekuje se da te podatke ministarstva obrazovanja prikupljaju redovito za potrebe planiranja i izvješćivanja, odnosno praćenja sudjelovanja djece s invaliditetom u inkluzivnom obrazovanju; kvalitetni i realni podatci pomažu boljem planiranju u obrazovanju – na taj se način mogu izbjeći neplanirane situacije u kojima nedostaju potrebni financijski, ljudski, tehnički i drugi resursi
- ▶ **obvezna međusektorska suradnja** institucija u čijoj je mjerodavnosti bilo koja sastavnica koja ima doticaja s obrazovanjem djece s invaliditetom, uključujući zdravstvene i institucije socijalnog rada, institucije reda i zakona i druge, kako bi se djeci s invaliditetom mogla osigurati specijalizirana potpora, kao što je učenje Brailleova pisma, znakovnog jezika, rehabilitacija govora i motorike, izradba materijala s pojednostavljenim tekstom itd.; također je potrebna redovita razmjena podataka tih institucija s ministarstvima obrazovanja kao glavnim sudionikom zaduženim za obrazovanje
- ▶ **postojanje pokazatelja za praćenje i izvješćivanje** o stanju inkluzivnog obrazovanja, odnosno napretku provedbe inkluzivnog obrazovanja; obvezujući sporazumi o ljudskim pravima koje je BiH ratificirala i koji su temelj međunarodne zaštite ljudskih prava zahtijevaju redovito izvješćivanje o napretku u njihovoj provedbi; svrha ovog dokumenta i jest pomoć u praćenju njihove provedbe, stoga je uporabu i praćenje pokazatelja potrebno uključiti u zakonodavstvo; uporaba pokazatelja i njihovo praćenje treba se provoditi na razini svih ministarstava obrazovanja kako bi se stekla cjelokupna slika o stanju inkluzivnog obrazovanja u zemlji o kojoj se izvješćuje prema raznim međunarodnim tijelima.

Sukladno navedenim prioritetima i iskustvima prikazanim u dokumentima Europske agencije za posebne obrazovne potrebe i inkluzivno obrazovanje, **radna skupina** koju čine predstavnici ministarstava obrazovanja s različitih razina administrativne organizacije BiH, županijskih, entitetskih i s razine države BiH, kao i predstavnice Institucije ombudsmana za djecu RS-a i Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH, odabrala je da težište ovoga dokumenta bude na pokazateljima iz područja zakonodavstva, financiranja i sudjelovanja. *Uvjeti* za svako od tih područja opisuju prilike koje je nužno ispuniti kako bi inkluzivno obrazovanje napredovalo u željenom smjeru. Identificirani *pokazatelji* upućuju na ispunjenje tih uvjeta te preciziraju stajališta koje je potrebno procijeniti ili pratiti kako bi se utvrdilo da je uvjet na koji se odnose ispunjen. Nekoliko pokazatelja može ukazivati na svaki pojedinačni uvjet.

Pojmovnik

Asistivni uređaji, također i asistivne tehnologije (AT)

Svaki uređaj koji je dizajniran, napravljen ili prilagođen osobama s invaliditetom kako bi imale jednake mogućnosti za sudjelovanje u svim segmentima života i društva. Proizvodi mogu biti namjenski proizvedeni za osobe s invaliditetom ili se nalaziti u širokoj uporabi.

Augmentativna i alternativna komunikacija

Komunikacijske metode koje nadopunjuju ili zamjenjuju govornu i pisanu komunikaciju, bez i uz uporabu asistivne tehnologije.

Diskriminacija

„Diskriminacijom će se smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojoj osobi ili skupini osoba i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovi njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditet, starosna dob, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugoj udruzi, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojoj osobi onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim područjima života“⁶, uključujući i uskraćivanje razumne prilagodbe.

Indeks za inkluziju: Promicanje učenja i sudjelovanja u školama (Booth i Ainscow, 2002.)

Inkluzija u obrazovanju uključuje:

- poštovanje svih učenika i osoblja podjednako
- povećanje sudjelovanja učenika i smanjenje njihove isključenosti iz kulture, nastavnog plana i programa i zajednica lokalnih škola
- restrukturiranje kultura, politika i praksi u školama kako bi odgovorile na različitost učenika u svojem mjestu
- smanjenje prepreka učenju i sudjelovanju za sve učenike, ne samo onima s oštećenjima ili onima koji su kategorizirani kao učenici „koji imaju specijalne obrazovne potrebe“
- učenje iz pokušaja prevladavanja prepreka pristupu i sudjelovanju određenih učenika radi provedbe širih promjena u korist učenika
- promatranje razlika među učenicima kao resursa za potporu učenju, a ne kao problem koji treba prevladati
- priznanje prava učenika na obrazovanje u svojem mjestu
- poboljšanje škola za osoblje, kao i za učenike
- isticanje uloge škola u izgradnji zajednice i razvijanju vrijednosti, kao i u povećanju postignuća
- uspostavljanje uzajamno održivih odnosa između škola i zajednica.

---

⁶ Zakon o zabrani diskriminacije, nezvanični prečišćeni tekst (“Službeni glasnik BiH”, br. 59/09 i 66/16).

Individualni obrazovni program (IOP)

IOP je pisani dokument koji se radi pojedinačno za svako dijete na svim razinama odgoja i obrazovanja⁷. Temelji se na dinamičkoj procjeni odnosa funkcioniranja djeteta (saznajni, emocionalni, socijalni i tjelesni) i aktualne i planirane razine znanja i vještina. IOP predstavlja kompilaciju djetetovih osobina, potreba i ciljeva predmetnoga programa. Njime se utvrđuju načini potpore, prilagodba procesa učenja, ispunjenje individualnih potreba i potencijala djeteta. U ovisnosti o smetnjama i teškoćama u razvoju, individualnim sposobnostima i potrebama djece IOP omogućava: modificiranje i prilagodbu sadržaja predmetnoga programa; mijenjanje metodike kojom se sadržaji predmetnog programa realiziraju, i dopunjavanje znakovnim jezikom, Brailleovim pismom, asistivnom tehnologijom i sl. Za pripremu, primjenu, praćenje i prilagodbu programa škola obrazuje tim koji čine: nastavnici, stručni suradnici škole ili resursnog centra uz sudjelovanje roditelja/staratelja. Afirmira se suradnja, kompetencije i odgovornosti te zadatci u provedbi IOP-a.⁸ Program može identificirati razumne prilagodbe i posebnu potporu koja je potrebna učeniku, uključujući i osiguravanje pomoćnih kompenzacijskih pomagala, posebnih nastavnih materijala u alternativnim/pristupačnim formatima, tehnikama i sredstvima komunikacije te komunikacijska pomagala i asistivne i informacijske tehnologije. Potpora također može biti i kvalificirani asistent u nastavi, bilo zajednički bilo jedan-na-jedan, ovisno o potrebama učenika.⁹

Individualni tranzicijski plan (ITP)

ITP je dio individualnog razvojno-obrazovnog programa (IOP) čiji su ciljevi, mjere i aktivnosti usmjerene na pravodobnu profesionalnu orijentaciju učenika u procesu prelaska iz jedne obrazovne razine u drugu, odnosno iz sustava obrazovanja na tržište rada – zapošljavanje. Provođa se u dvije faze: na kraju osnovne škole i na kraju srednjoškolskog obrazovanja. U prvoj se fazi uspostavlja suradnja između osnovne i srednje škole – usmjerena je k razmjeni informacija, identifikaciji potencijala i sklonosti djeteta s ciljem prelaska na sljedeću razinu obrazovanja koja ga treba osposobiti za neovisan profesionalni život. U drugoj se fazi ITP usmjerava na proces zapošljavanja. Cijelo je vrijeme imperativ – najbolji interes djeteta.

Inkluzija

Inkluzija se u kontekstu obrazovanja odnosi na proces reagiranja na različitost s ciljem premašivanja prepreka u učenju i sudjelovanju s naglaskom na one osobe koje mogu biti u opasnosti od marginalizacije, isključenja ili neuspjeha (Europska agencija, 2013., 11).

Inkluzivno obrazovanje

Inkluzivno obrazovanje u biti je kvalitetno obrazovanje, pojam „inkluzivno“ ističe da je kvalitetno obrazovanje osigurano za svu djecu i mlade ljude. Ono se u isto vrijeme odnosi na sustav (primjerice, inkluzivne škole, sustave inkluzivnog obrazovanja) i na osobe (primjerice, biti angažiran ili sudjelovati u obrazovanju, realiziranju prava na obrazovanje). Sljedeće definicije inkluzivnog obrazovanja, sukladne članku 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom dodane su s ciljem informiranja i boljeg razumijevanja:

Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva obrazovna okružja koja prilagođavaju nastavne planove i programe zahvaljujući obučenom, stručnom i osviještenom nastavnom kadru

⁷ Na razini predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja

⁸ https://www.academia.edu/34887717/OBRAZAC_ZA_INDIVIDUALNI_RAZVOJNO_OBRAZOVNI_PLAN_IOP.

⁹ Opći komentar br. 4. na članak 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom – Pravo na inkluzivno obrazovanje, stavak 32.

prema mogućnostima svakog učenika tako da je obrazovanje u redovitim školama dostupno svim učenicima bez diskriminacije.

Inkluzivno obrazovanje se odnosi na mogućnost škole da osigura kvalitetno obrazovanje svoj djeci, bez obzira na njihove različitosti.

Obrazovanje koje je zasnovano na pravu svih učenika na kvalitetno obrazovanje koje ispunjava osnovne potrebe za učenjem i obogaćuje živote. Fokusira se naročito na ranjive i marginalizirane skupine te teži razvoju punog potencijala svakog pojedinca.

„Inkluzivno obrazovanje je proces u kojem se uzima u obzir i odgovara na različitost potreba svih učenika putem povećanja sudjelovanja u učenju, kulturama i zajednicama i smanjenja isključenosti iz i u okviru sustava obrazovanja. Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva izmjene i modifikacije sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvaća svu djecu odgovarajućeg uzrasta i uvjerenjem da država ima odgovornost da obrazuje svu djecu.“¹⁰

Invaliditet

Invaliditet je razvojni proces i nastaje kao rezultat djelovanja osoba s oštećenjem i prepreka koje proizlaze iz stajališta njihove okoline te iz prepreka koje postoje u okolini, a koje sprječavaju njihovo potpuno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s drugim članovima toga društva.¹¹

Komunikacija

Obuhvaća jezik, prikazivanje teksta, Brailleovo pismo, znakovni jezik, taktilnu komunikaciju, krupni tisak, pristupačne multimedijске sadržaje, pisanu komunikaciju, zvučne zapise, jednostavan jezik, osobnog čitača i augmentativne i alternativne modele, sredstva i oblike komunikacije, uključujući pristupačne informacijsko-komunikacijske tehnologije.

“Kvalitetno obrazovanje”

Podrazumijeva obrazovanje koje:

- a) omogućava pristup učenju svim učenicima, posebice onima koji spadaju u ranjive kategorije, prilagođen njihovim potrebama
- b) osigurava sigurno i nenasilno okruženje za učenje gdje se poštuju sva prava
- c) razvija osobnost i talente te intelektualne i tjelesne sposobnosti učenika ohrabrujući ih da završe obrazovni program u koji su se upisali
- d) promiče demokraciju, poštuje ljudska prava i socijalnu pravdu u okruženju učenja koje prepoznaje potrebe svih sudionika
- e) omogućava učenicima razvijanje odgovarajuće kompetencije, samopouzdanje i kritičko razmišljanje pomažući im tako da postanu odgovorni građani s većom mogućnosti zaposlenja
- f) prenosi univerzalne i kulturne vrijednosti učenicima osposobljavajući ih da sami donose odluke
- g) potvrđuje rezultate formalnog i neformalnog učenja na transparentan način koji se temelji na objektivnoj procjeni, što omogućava priznanje stečenog znanja i kompetencija za daljnje studije, zaposlenje i druge ciljeve
- h) ima na raspolaganju kvalificirane nastavnike koji su posvećeni stalnom profesionalnom razvoju
- i) nije podložno korupciji.

¹⁰ *Guidelines for Inclusion: ensuring access to education for all*, UNESCO, Pariz, 2005.

¹¹ Preambula Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

Međunarodna klasifikacija funkcioniranja, onesposobljenja i zdravlja (MKF)

Klasifikacija koja utvrđuje jedinstvenu i standardnu terminologiju i okvir za opisivanje zdravlja i stanja povezanih sa zdravljem. MKF pripada „obitelji“ međunarodnih klasifikacija koje je izradila Svjetska zdravstvena organizacija.

Organizacije osoba s invaliditetom

Organizacije ili udruženja osnovana s ciljem promicanja i zagovaranja ljudskih prava osoba s invaliditetom, pri čemu većinu članova, kao i upravljačka tijela tih organizacija čine osobe s invaliditetom.

Osoba s invaliditetom

Osobe s dugoročnim tjelesnim, mentalnim ili osjetilnim oštećenjima koja, zbog prepreka što postoje u društvu i okružju, mogu ograničiti njihove mogućnosti sudjelovanja u društvu i uživanja jednakog statusa s onima koji nemaju takva oštećenja.

Pristupačnost

Pristupačnost je koncept koji sagledava u kolikoj mjeri okolina, usluga ili proizvod omogućava pristup najvećem mogućem broju ljudi, naročito osobama s invaliditetom.

Procjena

Postupak koji obuhvaća pregled, interakciju i opservaciju pojedinaca ili skupina s utvrđenim ili mogućim zdravstvenim stanjima, oštećenjima, ograničenjima aktivnosti ili ograničenjima sudjelovanja. Procjena može biti potrebna za rehabilitacijske intervencije ili mjerenje podobnosti za potporu u obrazovanju, socijalnu zaštitu ili druge usluge.

Progresivna realizacija

Koncept „progresivne realizacije“ opisuje glavno stajalište obveze država u vezi s ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima prema međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima. U osnovi je to obveza države da poduzme odgovarajuće mjere k punoj realizaciji ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava maksimalno se koristeći svojim raspoloživim sredstvima.¹²

Rana intervencija

Obuhvaća strategije koje djetetu pružaju iskustvo i prilike u ranoj i predškolskoj dobi (od rođenja do šeste godine) s ciljem unaprjeđenja stjecanja i primjene ponašanja koja oblikuju i utječu na djetetove interakcije s ljudima i objektima. Cilj rane intervencije je osigurati obiteljima koje imaju djecu u riziku od razvoja invaliditeta i socijalne isključenosti, dobivanje nužnih znanja, sredstava i potpore kako bi maksimizirali tjelesni, kognitivni i emocionalni razvoj djeteta, poštujući raznolikost obitelji i zajednica.

Razumna prilagodba

Prema članku 2. UN-ove Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, razumna prilagodba „znači potrebnu i odgovarajuću prilagodbu i podešavanja, koja ne predstavljaju neproporcionalno ili neprimjereno opterećenje, da bi se u pojedinačnom slučaju, tamo gdje je to potrebno, osobi s invaliditetom osiguralo uživanje ili korištenje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na ravnopravnoj osnovi s drugima“.

---

¹² Frequently Asked Questions on Economic, Social and Cultural Rights, Fact Sheet No. 33.

Razumna prilagodba u sustavu obrazovanja predstavlja odgovarajuća prilagođavanja (stručna, programska, didaktička, metodička, različite kreativne načine pristupa) kojima se učenicima s invaliditetom omogućava i olakšava pristup općem obrazovanju i stjecanje potrebnih znanja i vještina na ravnopravnoj osnovi s vršnjacima. Za razliku od obveze osiguranja opće pristupačnosti, obveza osiguravanja razumne prilagodbe stupa na snagu od trenutka kada je dijete zatraži, odnosno kad se prepozna da će dijete trebati neke prilagodbe kako bi moglo učiti i sudjelovati u obrazovnom procesu kao i druga djeca, vršnjaci s kojima ide u razred. Dužnost da se izvrše razumne prilagodbe izjednačena je s poduzimanjem koraka kojim bi se osiguralo najbolje moguće obrazovanje za učenike s invaliditetom. Cilj razumne prilagodbe jest da svako dijete s invaliditetom dobije kvalitetno obrazovanje koja će najbolje biti prilagođeno njegovim sposobnostima.

Razumne prilagodbe se izravno pojedinačno vezuju za učenike i konkretne situacije svakog učenika. Uskraćivanje razumne prilagodbe je oblik diskriminacije na temelju invaliditeta i učenik može tražiti zaštitu svojih prava na sudu. Ta obveza se mora poštovati od najranijeg uzrasta, odnosno od uključivanja djece s invaliditetom u predškolsko obrazovanje. Uskraćivanjem na nižim obrazovnim razinama razvoj djetetovih potencijala može biti usporen i time otežan napredak na višim obrazovnim razinama. Ono što je vrlo važno za razumnu prilagodbu, kao uvjet aktivnog sudjelovanja djece s invaliditetom u obrazovnom procesu, jest da ono ne mora uvijek biti materijalne prirode, nego je pitanje volje, kompromisa i stručnosti nastavnog osoblja i uprave škole, tako da je razumnu prilagodbu bitno uključiti u obvezujuće spise kako bi nastavno osoblje bilo upoznato s tim obvezama. Njezino osiguravanje ne smije biti trošak za učenika, nego sustav mora planirati i osigurati sredstva.

Da bi se na najbolji način odgovorilo na raznovrsne potrebe učenika s invaliditetom, vrlo je važno da sami učenici, odnosno njihovi roditelji i staratelji, budu uključeni u obrazovni proces. To je također propisano Konvencijom i ako ovo izostaje, ne poštuje se načelo sudjelovanja nositelja ljudskih prava u donošenju odluka koje ih se tiču, tako da to umanjuje učinkovitost kvalitete inkluzivnog obrazovanja.

Primjer: Škola u kojoj se školuje učenik s oštećenjem sluha odlučuje bez savjetovanja s njim instalirati indukcijsku (slušnu) petlju u svim učionicama jer je to jedan od načina da se omogući pristupačnost informacijama i komunikacija. Međutim, učenik se ne koristi slušnim aparatom te nema koristi od indukcijske petlje. Učenik može očitavati s usana te bi razumna prilagodba u ovome slučaju bila da se svi zaposlenici i učenici okrenu prema učeniku dok s njim razgovaraju kako bi mogao jasno vidjeti njihove usne. To ne zahtijeva nikakva financijska izdvajanja. U slučaju da se učenik koristi znakovnim jezikom za komunikaciju, onda je učeniku potrebno osigurati tumača znakovnog jezika ili nastavno osoblje i učenici trebaju svladati znakovni jezik kako bi mogli komunicirati s učenikom s oštećenjem sluha.

Habilitacija i rehabilitacija

Pod habilitacijom i rehabilitacijom podrazumijevaju se učinkovite i odgovarajuće mjere koje osobama s invaliditetom omogućuju postizanje maksimalne samostalnosti, potpunih tjelesnih, mentalnih, socijalnih i profesionalnih kapaciteta te potpune uključenosti i sudjelovanja u svim životnim situacijama.¹³

---

¹³ Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, članak 26.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, članak 26. (definicija kojom se koristi UNESCO)

U srcu inkluzivnog obrazovanja je pravo čovjeka na obrazovanje, kako se navodi u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine: „Svatko ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i temeljnim stupnjevima. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno... Obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobnosti i jačanju poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora promicati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama te podupirati djelovanje Ujedinjenih naroda na održavanju mira.“ Inkluzija se bavi pružanjem primjerenog odgovora na širok spektar potreba za učenjem u formalnom i neformalnom obrazovnom okružju. Umjesto da bude marginalno pitanje o tome kako neki učenici mogu biti integrirani u redovito obrazovanje, inkluzivno obrazovanje je pristup koji traži načine preobrazbe obrazovnih sustava i drugih okružja za učenje kako bi odgovorili na različitost učenika. Cilj je inkluzije usmjeren na osposobljavanje nastavnika i učenika da se osjećaju prijatno s različitostima i da to vide kao izazov i bogatstvo okružja za učenje, a ne kao problem.

Univerzalni dizajn

Univerzalni dizajn (UD) u obrazovanju osigurava pristupačnost obrazovnih sadržaja svim korisnicima (uključujući učenike, roditelje, zaposlenike, administratore i posjetitelje), uzimajući u obzir njihov širok spektar karakteristika (godine, invaliditet, stil učenja, spol, etničko podrijetlo i dr.) prilikom osmišljavanja svih obrazovnih proizvoda i okružja. Prvobitno se odnosio na područje arhitekture, a sada i na komercijalne proizvode i IT. UD cijeni različitost i inkluzivnost.

UD se primjenjuje u mnogim obrazovnim proizvodima (računala, internetske stranice, računalni programi, udžbenici, oprema u laboratorijima) i okružjima (učionice, knjižnice, odjel za potporu učenicima, kantine, tečajevi za učenje na daljinu). Za razliku od prilagodbe za određenu osobu s invaliditetom, praksa UD-a u obrazovanju je proaktivna i koristi svim učenicima uključujući i one koji u školi nemaju potrebu za prilagodbom u vezi s invalidnosti.¹⁴

---

¹⁴ Resurs: Pristup školi i obrazovno okruženje II. – Univerzalni dizajn za učenje (UNICEF, 2014.) – priručnik i webinar <https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%2011%20-%20Serbian%20Version.pdf>.

Upotrijebljeni dokumenti i materijali

Indeks inkluzivnosti: Promicanje učenja i sudjelovanja u školama,
Tony Booth i Mel Ainscow, 2002.

*Inkluzivno obrazovanje kao ljudsko pravo – Analiza međunarodnih pravnih
obveza za implementaciju inkluzivnog obrazovanja u zakonodavstvu,*
Lisa Waddington i Carly Toepke, 2015.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, Ujedinjeni narodi, 2008.

Konvencija o pravima djeteta, Ujedinjeni narodi, 1990.

Okvir za mapiranje politika u oblasti inkluzivnog obrazovanja,
Europska agencija za posebne potrebe i inkluzivno obrazovanje, 2018.

Okvirni zakoni u području obrazovanja u Bosni i Hercegovini:

- *Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini*
(“Službeni glasnik BiH”, broj 88/07)
- *Okvirni zakon o osnovnoj i srednjoj obrazovanju u Bosni i Hercegovini*
(“Službeni glasnik BiH”, broj 18/03)
- *Okvirni zakon o srednjem strukovnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini*
(“Službeni glasnik BiH”, broj 63/08)
- *Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje*
(“Službeni glasnik BiH”, broj 88/07)
- *Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini*
(“Službeni glasnik BiH”, broj 59/07, 59/09).

Opći komentar na članak 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (2016.)

Organizacija mjera za podršku inkluzivnom obrazovanju, Europska agencija za posebne
potrebe i inkluzivno obrazovanje, 2014.

Preporuke za inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo civilnih poslova
BiH (2019.)

Razvitak indikatora za inkluzivno obrazovanje u Europi, Europska agencija za posebne
potrebe i inkluzivno obrazovanje, 2009.

Smjernice za primjenu inkluzivnih praksi u nastavi,
Udruženje „DUGA” Društvo ujedinjenih građanskih akcija, 2018.

Univerzalni dizajn u obrazovanju: načela i primjena, 2019.,
<https://www.washington.edu/doit/universal-design-education-principles-and-applications>.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Ujedinjeni narodi, 1948.

POKAZATELJI ZA PRAĆENJE PROVEDBE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U PODRUČJU ZAKONODAVSTVA

Zakonodavstvo u obrazovanju treba biti temeljeno na obvezi da se osigura **pravo svakog djeteta s invaliditetom na kvalitetno inkluzivno obrazovanje**. Zakonodavstvo se treba voditi usuglašenom vizijom te naglašavati zajedničku odgovornost svih edukatora, lidera i donositelja odluka za ostvarenje te vizije.

Koncept inkluzije u obrazovanju kroz legislativu treba biti jasno definiran kao pitanje koje povećava kvalitetu i pravednost za sve učenike. Zakonodavstvo se temelji na **predanosti da se osigura pravo svakog učenika** na inkluzivne i pravedne prilike sukladno načelima **UN-ove Konvencije o pravima djeteta (UNCRC)** i **UN-ove Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (UNCRPD)**. Inkluzija u obrazovanju za svako dijete osigurava se zakonodavstvom koje štiti prava **svih vulnerabilnih skupina**, uključujući djecu s invaliditetom. Od presudne je važnosti da se prilikom izradbe, harmonizacije i primjene legislative uzmu u obzir **stajališta učenika i obitelji**. Potrebno je osigurati **istu kvalitetu obrazovnih usluga** bez obzira na razlike u zemljopisnoj lokaciji (kao što su izolirana ili ruralna područja).

Pod zakonodavstvom se u ovome dokumentu podrazumijevaju zakoni, propisi i niži podzakonski spisi kao što su pravilnici, instrukcije, uredbe, odluke itd.

Obrazovne vlasti uključuju institucije ministarstva obrazovanja, pedagoške zavode, institute i druge čija je primarna dužnost obrazovanje na svakoj administrativnoj razini uređenja Bosne i Hercegovine.

Izvori verifikacije ovih pokazatelja su zakoni i podzakonski spisi koje su donijele obrazovne vlasti.

UVJET 1

Potpuna usuglašenost zakonodavstva u obrazovanju (državno, entitetsko, županijsko, zakonodavstvo Brčko distrikta) s međunarodnim sporazumima kao što su UN-ova Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, UN-ova Konvencija o pravima djeteta, te s općim komentarima Komiteta Ujedinjenih naroda koji prate provedbu sporazuma iz područja ljudskih prava

1.1 Jasno iskazano opredjeljenje za provedbu inkluzivnog obrazovanja djece s invaliditetom kroz jasno i nedvojbeno razumijevanje inkluzivnog obrazovanja.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama,¹⁵ podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja.

1.2 Načela inkluzivnog obrazovanja (opće obrazovanje, pravednost, prilagodba, fleksibilnost, samoopredjeljenje, pristup, sudjelovanje roditelja/staratelja) integralni su dio obrazovnih politika.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja.

1.3 Terminologija koja definira inkluzivno obrazovanje u svim zakonima i propisima usuglašena je sa službenim prijevodom UN-ove Konvencije o pravima osoba s invaliditetom na tri službena jezika Bosne i Hercegovine, gdje članak 7. govori o „djeci s invaliditetom“.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja, kao i svi drugi zakoni i propisi koji na bilo koji način reguliraju pitanje inkluzivnog obrazovanja.

1.4 Strategije i politike te zakonski i podzakonski propisi jasno definiraju da se provedba inkluzivnog obrazovanja temelji na pristupu invalidnosti sa stajališta poštivanja načela ljudskih prava kao što su jednakost i nediskriminacija, urođeno dostojanstvo i različitost, te poštivanja razvojnih sposobnosti djece s invaliditetom, kao i poštivanja prava djece s invaliditetom da sačuvaju svoj identitet.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja.

1.5 Propisana obveza osiguravanja razumnih prilagodbi sukladno poštivanju načela nediskriminacije i jednakosti, kao i sankcije za uskraćivanje razumne prilagodbe koje predstavljaju diskriminaciju na temelju invaliditeta.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja, Zakon o zabrani diskriminacije BiH, Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, Protokol o postupanju u slučaju vršnjačkog nasilja u obrazovnom sustavu/Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi, Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece.

1.5.1. Definiran postupak prevencije, zaštite i žalbe na diskriminaciju na temelju invaliditeta

---

¹⁵ Zbog različitih naziva zakona o obrazovanju u BiH u svim se izvorima verifikacije upotrebljava ovaj izraz koji se odnosi na relevantne zakone o predškolskom odgoju i obrazovanju, zakone o osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju i odgoju.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja, Zakon o zabrani diskriminacije BiH, Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, Protokol o postupanju u slučaju vršnjačkog nasilja u obrazovnom sustavu/Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi, posebni podzakonski spisi – upute ministarstava obrazovanja.

UVJET 2

Zakonodavstvo u obrazovanju pokriva sve razine obrazovanja.

2.1 Zakonodavstvo regulira inkluzivno obrazovanje na svim razinama obrazovanja (predškolsko, osnovno, srednje obrazovanje – opće i strukovno, visoko i obrazovanje odraslih).

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja.

2.2 Definirana obveza osnivača/mjerodavne institucije da osigura financijske resurse za potrebe provedbe inkluzivnog obrazovanja na svim razinama obrazovanja.

Izvori verifikacije: proračuni (državni, entitetski, županijski te općinski).

2.2.1. Proračunske stavke sadrže financiranje resursa (ljudskih, tehničkih, materijalnih) za provedbu inkluzivnog obrazovanja.

Izvori verifikacije: proračuni (državni, entitetski, županijski te općinski).

2.3 Pravilnici o obrazovanju uključuju segment inkluzivnog obrazovanja djece s invaliditetom na svim razinama obrazovanja, usuglašeni su sa zakonima u obrazovanju i sa zahtjevima članka 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom s jasno definiranim ulogama, pravima i odgovornostima svih čimbenika (učenika, roditelja/staratelja, nastavnika, škole i sl.).

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju.

2.3.1. Uspostavljene procedure za upis, pristup, način rada, pohađanje i napredak za svu djecu na svim razinama obrazovanja (predškolsko, osnovno, srednje obrazovanje – opće i strukovno, visoko i obrazovanje odraslih).

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja, zakoni o obrazovanju odraslih.

2.3.2. Definirane mjere za potporu učenju i sudjelovanju prilagođene potrebama i potencijalima svakog učenika uz promidžbu pravednosti i jednakih prilika u pristupu kurikulu i drugim aktivnostima.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju, standardi i normativi.

2.3.3. Definirane odgovornosti nositelja odgojno-obrazovnog procesa kako bi stjecanje obrazovanja i uspješan prelazak u odraslo doba bili rezultat sinergije

između poštivanja individualnih prava i razvitka sposobnosti i ostvarivanja potencijala.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju.

UVJET 3

Zakonodavstvo u obrazovanju regulira pitanja obrazovanja i stručnog usavršavanja nastavnika, stručnih suradnika, nenastavnog osoblja i sl. s posebnim naglaskom na različitost

3.1 Inkluzivno se obrazovanje kao obvezni kolegij nalazi u kurikulumu inicijalnog obrazovanja svog nastavnog osoblja, s posebnim naglaskom na obveznu praksu temeljenu na razumijevanju ljudske različitosti, rasta i razvoja, modelu ljudskih prava i pristupa invaliditetu te strategijama prepoznavanja funkcionalne sposobnosti i snaga djeteta te stilova učenja kako bi se optimiziralo sudjelovanje u procesima odgoja i obrazovanja.

Izvori verifikacije: zakoni o visokom obrazovanju, nastavni planovi i programi fakulteta.

3.1.1. Izrađen i proveden kurikulum inkluzivnog obrazovanja za sve buduće profesije nastavnog osoblja i stručnih suradnika koji uključuje obveznu neposrednu praksu s posebnim fokusom na djecu s invaliditetom.

Izvori verifikacije: nastavni planovi i programi fakulteta.

3.2 Propisana obveza kontinuiranog stručnog usavršavanja nastavnika i stručnih suradnika uz rad kroz obvezno pohađanje organiziranih edukacija iz područja inkluzivnog odgoja i obrazovanja, njihovu primjenu u školskoj praksi koja uključuje i usvajanje dodatnih kompetencija (učenje o uporabi asistivnih tehnologija i alternativnih načina komunikacije, Brailleovo pismo, znakovni jezik i razvoj, planiranje, primjena te praćenje individualnih obrazovnih programa), sve s ciljem razumijevanja specifičnih zahtjeva učenja i usmjerenja na ishode učenja.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama i pravilnici o stručnom usavršavanju nastavnika, pedagoški standardi, izvješća o edukacijama na kojima je nastavno osoblje sudjelovalo.

3.2.1. Izrađeni katalozi izobrazbe za inkluzivno obrazovanje s ishodima učenja za nastavnike.

Izvori verifikacije: katalozi izobrazbe.

3.2.2. Definirana periodična procjena i evaluacija škola, pedagoških zavoda, nastavnika i stručnih suradnika.

Izvori verifikacije: pravilnici o nadzoru i praćenju stručnih suradnika i nastavnika.

3.3 Izrađene smjernice i sustav potpore za: individualizaciju; poučavanje sadržaja s pomoću različitih nastavnih metoda; razvoj i primjenu individualnih obrazovnih planova i programa usmjerenih na ishode učenja.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju.

UVJET 4

Zakonodavstvo u obrazovanju regulira pitanja o osiguranju prava na različitost i pravednost u svim obrazovnim institucijama za sve učenike.

4.1 Uspostavljena su pravila/procedure koje promiču integrirani pristup s naglaskom na procjenu potrebne potpore u učenju za dijete uzimajući u obzir akademske, ponašajne, socijalne i emocionalne potrebe, ali i čimbenike okružja s ciljem uklanjanja prepreka i stvaranja odgovornog i senzibiliziranog pristupa i razumijevanja snaga i potreba djece/učenika s invaliditetom koja obvezno uključuju, ali se i ne ograničavaju na:

4.1.1. Suradnju i partnerstvo između sektora obrazovanja i sektora zdravstva u vezi sa stručnom opservacijom djece do navršene treće godine života i potrebnom medicinskom rehabilitacijom, uključujući i javne ustanove iz područja socijalne zaštite, zdravstva i obrazovanja uz uporabu i razumijevanje Međunarodne klasifikacije funkcioniranja, onesposobljenosti i zdravlja (MKF) *model konceptualizacije postojećeg razumijevanja dinamike funkcioniranja i poteškoća u kontekstu ambijentalnih i osobnih čimbenika.

Izvori verifikacije: preporuke za unaprjeđenje inkluzivnog obrazovanja u BiH.

4.1.2. Suradnju i partnerstvo između sektora obrazovanja i sektora za socijalnu politiku u vezi s osiguravanjem usluga habilitacije i socijalne rehabilitacije, kao i pružanjem edukacijsko-rehabilitacijske potpore djeci s invaliditetom, kao i nastavnom osoblju.

Izvori verifikacije: protokol o međusektorskoj suradnji.

4.1.3. Suradnju i partnerstvo između sektora obrazovanja i organizacija osoba s invaliditetom u vezi s promidžbom i zagovaranjem prava osoba s invaliditetom, podizanjem svijesti u zajednici o potrebama i mogućnostima osoba s invaliditetom te savjetovanjem u određenim područjima i temama vezanim za invaliditet.

Izvori verifikacije: protokol o međusektorskoj suradnji.

4.1.4. Suradnju i partnerstvo između sektora obrazovanja i stručnih organizacija i institucija kao resursnih središta za pružanje usluga iz područja socijalne i medicinske rehabilitacije te podizanje osobnih i profesionalnih kompetencija roditelja i nastavnog osoblja.

Izvori verifikacije: protokol o međusektorskoj suradnji.

4.1.5. Osiguravanje razumne prilagodbe bez odlaganja, s ciljem poštivanja nediskriminacije, jednakih mogućnosti i tretmana svih učenika bez iznimke.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju, IOP, izvješća odgojno-obrazovnih institucija, zapisnici inkluzivnih timova iz škola, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

4.1.6. Izradu razvojnih mapa, individualnih tranzicijskih programa, individualnih obrazovnih programa.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju, NPP, izvješća odgojno-obrazovnih institucija, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

4.1.7. Definiranje pristupa mehanizmima žalbe učenika s invaliditetom u svezi s kršenjem ili onemogućavanjem prava na obrazovanje.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

4.2 Svaki učenik s invaliditetom, uz obrazovnu ispravu o završenoj razini obrazovanja, dobiva i individualni tranzicijski plan koji uzima u obzir sklonosti, vještine i očekivanja djeteta i obitelji opisujući njegova/njezina postignuća i mogućnosti u odnosu na sljedeću obrazovnu razinu, tržište rada ili uključivanje u život u zajednici.

Izvori verifikacije: izvješće škole, individualni tranzicijski plan, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

UVJET 5

Zakonodavstvo u obrazovanju regulira pitanja praćenja i odgovornosti za sve obrazovne institucije i učenike kao preduvjet kvalitetnog i realističnog planiranja budućih aktivnosti i resursa

5.1 Propisana obveza kontinuiranog praćenja stanja inkluzivnog obrazovanja.

5.1.1. Izrađeni i primijenjeni pokazatelji za redovito praćenje i izvješćivanje o napretku ostvarivanja prava na kvalitetno inkluzivno obrazovanje za svu djecu.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju.

5.1.2. Definirana kvaliteta u obrazovanju (primjerice, pet dimenzija koje je preporučio UNESCO: poštovanje prava, jednakosti, relevantnost, važnost i djelotvornost).

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja, izvješće o radu ministarstava obrazovanja/prosvjete, godišnja i posebna izvješća Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine i ombudsmana za djecu RS-a, i preporuke prema pojedinačnim žalbama (koje se izdaju radi otklanjanja utvrđenih kršenja).

5.2 Propisana obveza praćenja funkcionalnosti obrazovnog sustava

5.2.1. Izrađen i primijenjen instrument za samoevaluaciju učenika, evaluaciju roditelja i nastavnog osoblja.

Izvori verifikacije: pravilnik o praćenju rada škole, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja, postojanje instrumenta za samoevaluaciju učenika, evaluaciju roditelja i nastavnog osoblja, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

5.2.2. Obrazovne vlasti (ministarstva, pedagoški zavodi, instituti, odjeli za obrazovanje) uspostavile su i provode pravila za sustav praćenja uspješnosti u poučavanju, potpore u učenju i socijalizaciji.

Izvori verifikacije: pravilnik o praćenju rada škole, plan razvoja škola, instrumentarij za vrjednovanje rada škola.

5.3 Uspostavljena jedinstvena pravila za vođenje evidencije i sustav praćenja razine sudjelovanja (postotak: upisa, završavanja školovanja, odustajanja i isključivanja, premještanja u/iz specijalnih škola).

Izvori verifikacije: izvješća o radu škola, analiza uspjeha učenika.

5.4 Propisana obveza ministarstva obrazovanja na javno objavljivanje i promidžbu informacija iz relevantnog zakonodavstva koje se tiču prava na obrazovanje sve djece i prava na žalbe u vezi s obrazovanjem, na internetskim stranicama ministarstva obrazovanja, kao i uporaba svih drugih sredstava i načina javnog informiranja, a sukladno načelima transparentnosti i javnosti.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju svih razina, podzakonski spisi, strateški dokumenti u području odgoja i obrazovanja, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika, broj riješenih žalbenih postupaka.

POKAZATELJI ZA PRAĆENJE PROVEDBE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U PODRUČJU SUDJELOVANJA

Sudjelovanje podrazumijeva uključenost u sve životne situacije. Osobe su uključene ako se angažiraju ponašajno, emocionalno i kognitivno u aktivnostima koje su tipične za njihovo okruženje, te usmjerene na postizanje socijalno ili osobno sadržajnih ciljeva.

Uvažavanjem različitih interesa, znanja, vještina, sposobnosti djeteta i okruženja iz kojega dijete dolazi postiže se odgovarajuća profesionalna orijentacija s krajnjim ciljem ostvarivanja prava na samostalan život i rad.

U području sudjelovanja daje se osvrt na pristup obrazovanju, upis – prijam i odabir škole, kao i na pitanja kurikula (sudjelovanja u nastavnom procesu, učenju i poučavanju, školskim aktivnostima), identifikaciji potreba, procjeni potreba i planiranju. To zahtijeva ispunjavanje sljedećeg:

1. prijamne politike promiču pristup redovitom odgoju i obrazovanju za svako dijete
2. smjernice državnog, entitetskog, županijskog te kurikula Brčko distrikta u potpunosti reguliraju obrazovnu inkluziju svakog učenika
3. državni, entitetski, županijski te sustavi procjene znanja Brčko distrikta u potpunosti slijede načela inkluzivne procjene i ne predstavljaju prepreku sudjelovanju u učenju i aktivnostima
4. identificiranje obrazovnih potreba i načini procjene u potpunosti promiču i podržavaju inkluziju.

Samo se na ovaj način može osigurati da se svaka osoba osjeća sigurno, uvažavano i ravnopravno. Stvara se okruženje koje prepoznaje i cijeni različitost zajednice te poštuje, podupire, potiče i nagrađuje svakog učenika.

UVJET 1

Prijamne politike promiču pristup redovitom odgoju i obrazovanju za svu djecu

1.1 Pristup kvalitetnom odgoju i obrazovanju na svim razinama osiguran za svako dijete.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama.

1.1.1. Postotak djece uključene u predškolske i školske ustanove (državne i privatne), uključujući postotak djece s invaliditetom.

Izvori verifikacije: Ministarstvo civilnih poslova BiH, Agencija za statistiku BiH i županijske agencije za statistiku, izvješća predškolskih i školskih ustanove (državnih i privatnih).

1.1.2. Roditelji/staratelji djece s invaliditetom imaju potporu i obuku o pravima svog djeteta, razvojnim specifičnostima te dostupnim servisima potpore.

Izvori verifikacije: pravilnici o upisu djece u predškolske i školske ustanove, svjedočanstva roditelja/staratelja/učenika.

1.1.3. Sva djeca s invaliditetom se upisuju u škole/predškolske ustanove na upisnom području mjesta stanovanja.¹⁶

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

1.2 Uspostavljena pravila za sudjelovanje djece s invaliditetom u odgojno-obrazovnom procesu (predškolsko, osnovno i srednjoškolsko obrazovanje – opće i strukovno).

1.2.1. Osiguranje nulte stope nesudjelovanja u odgoju i obrazovanju.

Izvori verifikacije: izvješća mjerodavnih ministarstava obrazovanja.

1.2.2. Broj i postotak učenika s invaliditetom u: redovitim odjelima, specijalnim odjelima, specijalnim školama, kući, nekoj od institucija zdravstvene i socijalne zaštite, domovima za maloljetne osobe, te onih koji su isključeni iz obrazovnog sustava.

Izvori verifikacije: godišnji program rada (GPR) odgojno-obrazovnih institucija, izvješća iz zdravstvenog i socijalnog sektora, izvješća o provedbi GPR-a.

1.2.3. Osigurana procjena okružja za učenje uz uvažavanje mišljenja djeteta.

Izvori verifikacije: zakon o predškolskom/osnovnom/srednjem odgoju i obrazovanju svih razina i svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

1.3 Uspostavljena pravila za prilagođen prijevoz.

1.3.1. Postotak djece koja se koriste (prilagođenim) prijevozom.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, pedagoški standardi, izvješća mjerodavnih ministarstva.

¹⁶ U RS-u je upisno područje Republika Srpska, ali samo za mali broj djece koja zbog težine smetnji koje imaju bivaju upisana u škole za djecu sa smetnjama u razvoju s područja Republike Srpske. Sva ostala djeca bi trebala biti upisana u predškolske i školske ustanove najbliže mjestu stanovanja.

- 1.4 Uspostavljena pravila za osiguranje informacijsko-komunikacijskih pomagala za učenike sukladno njihovim potrebama, kako bi se osigurala pristupačnost nastavnih materijala, komunikacija s okolinom, sudjelovanje u radu, nastava na daljinu i sl.
- 1.4.1. Specifikacija informacijsko-komunikacijskih pomagala za svaki tip invaliditeta i odgojno-obrazovnih potreba.
Izvori verifikacije: pedagoški standardi i normativi.
- 1.4.2. Smjernice za osiguravanje pristupačnosti nastavnih materijala.
Izvori verifikacije: pedagoški standardi i normativi.
- 1.5 Propisana obveza planiranja i osiguravanja pristupačnosti svih razina odgojno-obrazovnih institucija.
- 1.5.1. Novi odgojno-obrazovni objekti projektirani i izgrađeni prema načelu univerzalnoga dizajna kroz standarde pristupačnosti.
Izvori verifikacije: pedagoški standardi i normativi, svjedočanstva roditelja/staratelja/učenika.
- 1.5.2. Za postojeće je objekte određen vremenski okvir za prilagodbu kako bi se ispunili uvjeti sukladno Općem komentaru br. 2 na članak 9. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i važećim podzakonskim spisima o građenju pristupačnog okružja¹⁷.
Izvori verifikacije: pedagoški standardi i normativi, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

UVJET 2

Smjernice državnog, entitetskog, županijskog te kurikula Brčko distrikta u potpunosti reguliraju obrazovnu inkluziju svakog učenika

- 2.1 Uspostavljena pravila za fleksibilnost kurikula kako bi se odgovorilo na obrazovne potrebe svih učenika, uključujući i onih s invaliditetom.
Izvori verifikacije: pravilnik o odgoju i obrazovanju, ishodi učenja, NPP i kurikuli, IOP, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.
- 2.2 Uspostavljena pravila za osmišljavanje kurikula koji je povezan sa stvarnim životnim potrebama učenika, a ne samo s akademskim učenjem.
Izvori verifikacije: NPP i kurikuli, IOP, Pravilnik o inkluzivnom obrazovanju ili drugi pravilnici iz područja inkluzije.

¹⁷ Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uvjetima i normativima za sprječavanje stvaranje arhitektonsko-urbanističkih prepreka za osobe s umanjnim tjelesnim mogućnostima ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 5/00, 48/09), Pravilnik o uvjetima za planiranje i projektiranje objekata za nesmetano kretanje djece i osoba sa smanjenim tjelesnim sposobnostima ("Službeni glasnik RS-a", br. 44/11).

UVJET 3

Državni, entitetski, županijski te sustavi procjene znanja Brčko distrikta u potpunosti slijede načela inkluzivne procjene i ne predstavljaju prepreku sudjelovanju u učenju i aktivnostima

3.1 Uspostavljena pravila za ocjenjivanje širokog spektra ishoda učenja..

3.1.1. Djeca s invaliditetom uključena u procjene znanja na razini države.

Izvori verifikacije: međunarodni programi istraživanja i testiranja (PISA, TIMSS, PIRS), izvješća ministarstva ili drugog mjerodavnog tijela koje organizira te procjene znanja, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

3.2 Uspostavljena pravila za procjenu koja uključuju i potiču uspjeh svih učenika, te jasno definirana pravila za ocjenjivanje djece s invaliditetom sukladno njihovu obrazovnom planu i individualnom pristupu.

Izvori verifikacije: pravilnik o ocjenjivanju.

3.2.1. Svaki učenik, uključujući i učenika s invaliditetom, uz obrazovnu ispravu o završenoj razini obrazovanja, dobiva i dodatak koji opisuje njegova/njezina postignuća i kompetencije.

Izvori verifikacije: pravilnik o odgoju i obrazovanju (opis učeničkih postignuća), svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

3.3 Uspostavljena pravila za niz procjena koje se upotrebljavaju kako bi se svim učenicima omogućilo da pokažu svoje vještine.

3.3.1. Vrste procjene znanja odgovaraju potrebama i mogućnostima učenika.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, Pravilnik o inkluzivnom obrazovanju, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

3.3.2. Osigurana potpora za vrijeme provjere znanja radi boljeg razumijevanja.

Izvori verifikacije: pravilnici o odgoju i obrazovanju, izvješća pedagoških zavoda, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

UVJET 4

Identifikacija opsega potpore u skladu s potrebama i načini procjene u potpunosti promiču i podupiru inkluziju (sudjelovanje u procjeni, planiranju, odgojno-obrazovnom procesu te predškolskim i školskim aktivnostima)

4.1 Procedure su nediskriminirajuće i temeljene na pristupima dobre prakse.

4.1.1. Početna identifikacija potreba djece se provodi holistički i ima primarno u vidu potrebe i sklonosti djeteta te procjenu funkcionalnih sposobnosti.

- Izvori verifikacije:** pravilnik o odgoju i obrazovanju, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.
- 4.1.2. Planiranje individualnih razvojnih mapa koje uključuju suradnju s roditeljima/starateljima.
Izvori verifikacije: pravilnik o odgoju i obrazovanju, pravilnik o sadržaju i načinu vođenja pedagoške dokumentacije i evidencije, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.
- 4.1.3. Djeca su uključena u planiranje vlastitih obrazovnih ciljeva prema načelu osobno usmjerenog pristupa u planiranju.
Izvori verifikacije: pravilnik o odgoju i obrazovanju, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.
- 4.2 Nastavnici upotrebljavaju odgovarajući spektar instrumenata za procjenu svojih strategija poučavanja, uključujući i samoprocjenu.
- 4.2.1. Programi osposobljavanja za samostalni rad u odgojno-obrazovnim ustanovama uključuju sadržaje i razvoj kompetencija u primjeni odgovarajućeg spektra instrumenata.
Izvori verifikacije: pravilnik o načinu i uvjetima polaganja stručnih ispita.
- 4.2.2. Planovi profesionalnog usavršavanja odgovaraju potrebama radnog mjesta.
Izvori verifikacije: pravilnik o stručnom usavršavanju, ocjenjivanju i napredovanju nastavnika, urađen katalog programa izobrazbe.
- 4.2.3. Nastavnici sudjeluju u procesu profesionalnog usavršavanja te reflektiraju praksu primjene odgovarajućih spektara instrumenata.
Izvori verifikacije: pravilnik o praćenju rada nastavnika, izvješća mjerodavnih ministarstava i pedagoških zavoda, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova.
- 4.3 Djeca su uključena u školske izvannastavne aktivnosti sukladno iskazanim sklonostima koje zadovoljavaju njihove potrebe i doprinose razvoju vještina, stavova i znanja.
- 4.3.1. Broj djece koja su uključena u izvannastavne aktivnosti.
Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, izvješće o radu škola, izvješće ministarstva obrazovanja/prosvjete i pedagoških zavoda.
- 4.3.2. Školske aktivnosti se ne naplaćuju da bi bile svima dostupne.
Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, pravilnik o odgoju i obrazovanju, godišnja i posebna izvješća Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine i ombudsmana za djecu RS-a, i preporuke prema pojedinačnim žalbama (koje se izdaju radi otklanjanja utvrđenih kršenja), izvješća odgojno-obrazovnih ustanova, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.
- 4.4 Priznaje se vrijednost vršnjačkoj skupini u učenju, izgradnji pozitivnih odnosa, prijateljstva i prihvaćanja.

4.4.1. Vršnjaci su uključeni u programe međusobne potpore s posebnom fokusom na vršnjake koji su u riziku od socijalne isključenosti.

Izvori verifikacije: Pravilnik o inkluzivnom odgoju i obrazovanju, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

4.5 Djeca s invaliditetom dobivaju potporu u procesu tranzicije iz jedne odgojno-obrazovne razine u drugu uz osiguravanje razumnog prilagođavanja i jednakosti u postupku ocjenjivanja i ispitivanja kao potvrde njihovih sposobnosti i postignuća na ravnopravnoj osnovi s drugima.

4.5.1. Tranzicijski planovi kreirani za djecu s invaliditetom.

Izvori verifikacije: Pravilnik o inkluzivnom odgoju i obrazovanju, izvješća odgojno obrazovnih institucija, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

4.6 Broj djece koja borave u institucijama za dugotrajno zbrinjavanje osoba s invaliditetom kojima je omogućen pristup inkluzivnom obrazovanju kroz njihovo povezivanje s inkluzivnim institucijama u zajednici.

4.6.1. Postotak djece koja borave u institucijama uključenih u redovit odgojno-obrazovni proces.

Izvori verifikacije: ministarstvo obrazovanja/prosvjete te odjel za obrazovanje, ministarstvo rada i socijalne politike/ministarstvo socijalne zaštite, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika.

4.7 Eliminirana isključenost osoba s invaliditetom iz standardnih kvantitativnih i kvalitativnih mehanizama prikupljanja podataka, uključujući odbijanje roditelja da prizna postojanje invaliditeta djeteta, nedostatak rodnog lista ili nevidljivosti unutar institucija.

Izvori verifikacije: izvješća koja sadrže podatke o broju djece upisane u predškolske i školske ustanove razvrstane na temelju roda, invaliditeta, socijalnog statusa itd.

4.7.1 Podatci se prikupljaju u suradnji s rodilištima, domovima zdravlja, pedijatrijskim klinikama, obiteljskim savjetovalištima, centrima za rani rast i razvoj, centrima za socijalni rad i drugim organizacijama.

Izvori verifikacije: zavod za javno zdravstvo, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova o upisu, izvješća odjela za društvene djelatnosti/općine.

POKAZATELJI ZA PRAĆENJE PROVEDBE INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U PODRUČJU FINANCIRANJA

Definicija kvalitete prema normi ISO 9000 glasi: „Kvaliteta je stupanj do kojega skup svojstvenih karakteristika ispunjava zahtjeve.”

Kvalitet financiranja inkluzivnog obrazovanja stupanj je do kojega financiranje obrazovanja osigurava **pravo svakog učenika na inkluzivne i pravedne prilike** sukladno načelima UN-ove Konvencije o pravima djeteta (UNCRC) i UN-ove Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (UNCRPD).

Pojam kvalitete financiranja u biti treba shvatiti u smislu iznalaženja sustavnoga financijskog pristupa u **osiguranju i dostupnosti proračunskih sredstava**, kako bi svaki učenik imao pravo na pravedne prilike u obrazovanju sukladno načelima ljudskih prava i svih relevantnih međunarodnih uputa o pravednosti, nediskriminaciji i društvu jednakih mogućnosti.

U kreiranju financijskog okvira i proračunskih izdvajanja za inkluzivno obrazovanje potrebno je **uvođenje izdvojenog koda ili proračunske stavke** koja potvrđuje postojanje i visinu izdvajanja, a informacije o tomu moraju biti jasne, točne, objektivne, važeće i lako dostupne svim stranama zainteresiranim za inkluzivno obrazovanje.

UVJET 1

Proračun ministarstva obrazovanja u potpunosti podupire financiranje inkluzivnog obrazovanja na svim razinama (predškolsko, osnovno, srednje, visokoškolsko)

1.1 Mjerodavne obrazovne vlasti u redovite godišnje proračune uključile su proračunsku stavku namijenjenu financiranju provedbe inkluzivnog obrazovanja.

1.1.1. Napravljen plan integracije financiranja iz proračuna i iz donatorskih projekata u području inkluzivnog obrazovanja s naglaskom za djecu s invaliditetom.

Izvori verifikacije: Proračuni svih razina odgoja i obrazovanja.

1.2 Proračunsko izdvajanje usmjereno na inkluzivno obrazovanje pokriva financiranje cjelokupne potrebne potpore za odvijanje nastavnog procesa u koji su uključeni i učenici s invaliditetom kako bi se zadovoljio načelo jednakih mogućnosti i ravnopravnosti sudjelovanja u procesu obrazovanja.

1.2.1. Financiranje za pristup inkluzivnom obrazovanju za sve učenike osiguravaju mjerodavne obrazovne vlasti.

Izvori verifikacije: proračuni mjerodavnih institucija (vlada), proračuni svih razina obrazovanja.

1.2.2. Proračunsko izdvajanje namijenjeno za inkluzivno obrazovanje obvezno uključuje, ali se ne ograničava, na pokrivanje troškova pristupačnosti informacija i komunikacije, prijevoza djece s invaliditetom te razumne prilagodbe i stručnu potporu u nastavi.

Izvori verifikacije: proračuni mjerodavnih institucija (vlada), općina, proračuni svih razina obrazovanja.

1.3 Proračunsko izdvajanje namijenjeno za unaprjeđenje znanja budućeg nastavnog osoblja, kao i usavršavanje znanja postojećeg.

1.3.1. Financiranje stručnog usavršavanja nastavnog osoblja i stručnih suradnika osiguravaju mjerodavne obrazovne vlasti..

Izvori verifikacije: proračuni svih razina obrazovanja.

UVJET 2

Financiranje inkluzivnog obrazovanja s naglaskom na djecu s invaliditetom temelji se na obrazovnim potrebama učenika

2.1 Financiranje se planira na temelju prikupljenih podataka o broju djece/učenika s invaliditetom te identifikacije potrebnih prilagodbi i pratećih usluga kako bi se zadovoljile njihove potrebe.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama, proračuni, proračuni svih razina obrazovanja.

2.2 Odgovarajuće financiranje dodijeljeno je za identificiranje potreba i odgovarajuće usluge za prelazak učenika s invaliditetom između različitih etapa obrazovanja (od predškolskog obrazovanja do osnovne, od osnovne do srednje škole te od srednje do sveučilišta), kako bi se poduprla tranzicija iz jedne faze u drugu.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju svih razina, proračuni svih razina obrazovanja, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova.

2.3 Odgojno-obrazovne ustanove razvijaju projekte usmjerene razvoju inkluzivnog obrazovanja s fokusom na osobe s invaliditetom.

Izvori verifikacije: izvješća državnih, entitetskih i županijskih ministarstava obrazovanja, izvješća ministarstava za socijalni rad i politiku, ministarstava zdravstva, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova.

UVJET 3

Zakoni o financiranju u potpunosti vode k fleksibilnom, efektivnom i uspješnom odgovoru na potrebe svakog djeteta

- 3.1 Način financiranja temeljen je na ulaznim podacima/potrebama koje izravno povezuju financiranje potrebnih resursa.
Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju na svim razinama te proračuni.
- 3.2 Profesionalci, roditelji/staratelji i građani razumiju pravila i procedure koje se odnose na traženje i alokaciju resursa.
Izvori verifikacije: zakon o proračunu, svjedočenja roditelja/staratelja/učenika i nastavnog osoblja u školama.
- 3.3 Resursima se može lako upravljati s lokalne razine/škole (uz odgovarajuće centralizirano nadgledanje kako bi se izbjeglo nepotrebno preklapanje).
Izvori verifikacije: zakon o proračunu, izvješća i analize ministarstva obrazovanja/prosvjete, izvješća odgojno-obrazovnih ustanova.
- 3.4 Sredstva iz proračuna se na vrijeme raspoređuju za sve razine obrazovanja.
Izvori verifikacije: odluka o usvajanju proračuna.
- 3.5 Obrazovne vlasti kreiraju plan ponovne raspodjele sredstava u slučaju ostvarenih ušteda prema bilo kojem temelju za potrebe inkluzivnog obrazovanja.
Izvori verifikacije: rebalans proračuna.
- 3.6 Mjerodavne obrazovne vlasti redovito usuglašavaju financiranje inkluzivnog obrazovanja s obvezom osiguranja progresivne realizacije kroz osiguranje i poboljšanje kvalitete inkluzivnog obrazovanja.
Izvori verifikacije: izvješće i analiza povećanja izdvajanja, rebalans proračuna.

UVJET 4

Proračun za inkluzivno obrazovanje uključuje i sufinanciranje potpore odgovarajućih usluga i potrebne međusektorske suradnje

- 4.1 Postoje namjenska izdvajanja iz proračuna koja osiguravaju resurse za učenje, primjenu asistivne tehnologije i drugih nastavnih sredstava i pomagala potrebnih za individualizirani pristup učenju i poučavanju, promičući time neovisnost i autonomiju učenika.
Izvori verifikacije: proračuni ministarstava obrazovanja i drugih relevantnih ministarstava s kojima je potpisana međusektorska suradnja.
- 4.2 Postoje namjenska izdvajanja s ciljem osiguranja dostupnosti i rabljenja školskog prostora bez preprjeka.
Izvori verifikacije: izvješće ministarstva, izvješća škola, proračuni drugih relevantnih ministarstava s kojima je potpisana međusektorska suradnja.

4.3 Postoje jasne upute školama o mehanizmima financiranja inkluzivnog obrazovanja s ciljem povećanja kapaciteta školskih zajednica da odgovore na različite potrebe i pruže potporu učenicima.

Izvori verifikacije: pravilnik o odgoju i obrazovanju.

4.4 Kroz međusektorsku suradnju osigurano financiranje kvalitetnih servisa za potporu s odgovarajućim razinama stručnosti profesionalaca u području inkluzivnog obrazovanja.

Izvori verifikacije: zakoni o odgoju i obrazovanju svih razina, pravilnici, proračun (proračunska linija), proračuni drugih relevantnih ministarstava s kojima je potpisana međusektorska suradnja.

4.5 Proračunska izdvajanja integriraju međusektorsku povezanost i suradnju (zdravstvo, socijalna zaštita, prostorno uređenje i građenje, lokalne razine vlasti, OOSI, stručne i druge organizacije).

Izvori verifikacije: državni, entitetski i županijski proračuni, proračun općine i grada.

4.6 Alocirano financiranje potrebno za aktivnosti profesionalnog uvezivanja (psiholozi, liječnici, nastavnici, socijalni radnici).

Izvori verifikacije: državni, entitetski, županijski proračuni, proračun općine i grada.

4.7 Određen financijski okvir za istraživanja, prikupljanja podataka, analizu i izradbu prijedloga o politikama, planovima i programima sukladno članku 31. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom za unaprjeđenje inkluzivnog obrazovanja.

Izvori verifikacije: proračuni svih razina obrazovanja.

UVJET 5

Transparentnost financiranja

Kontinuirano praćenje i periodična revizija programa financiranja

5.1 Obrazovne vlasti kontinuirano prate financijska izdvajanja za inkluzivno obrazovanje na svim razinama obrazovanja.

5.1.1. Rezultati ulaganja u inkluzivno obrazovanje na svim razinama odgoja i obrazovanja redovito nadgledani i procjenjivani.

Izvori verifikacije: financijska izvješća ministarstava obrazovanja/prosvjete, odjela za obrazovanje te ministarstava financija.

5.2 Uspostavljeni mehanizmi za reviziju programa financiranja inkluzivnog obrazovanja.

Izvori verifikacije: vlade, ministarstva obrazovanja/prosvjete, odjeli za obrazovanje, ministarstva financija.

Izveščivanje o financijskom izdvajanju i ostvarenim postignućima

5.3 Postoje mehanizmi za sustavno prikupljanje podataka o izdatcima.

Izvori verifikacije: zakon o proračunu, izvješća ministarstva obrazovanja/prosvjete te odjela za obrazovanje.

5.4 Mjerodavne obrazovne vlasti prave cjelovita izvješća o provedbi plana financiranja inkluzivnog obrazovanja.

Izvori verifikacije: financijska izvješća ministarstva obrazovanja/prosvjete, odjela za obrazovanje i ministarstava financija.

5.5 Sve razine obrazovanja imaju obvezu redovitog izveščivanja ministarstva o utrošku sredstava primljenih za provedbu inkluzivnog obrazovanja.

Izvori verifikacije: financijska izvješća ministarstva obrazovanja/prosvjete te odjel za obrazovanje.

5.6 Izvješća moraju biti jasna, javno objavljena i dostupna svim zainteresiranim stranama.

Izvori verifikacije: internetske stranice ministarstava i drugi tiskani materijali.

#ProbudiSe